

Hans Fredrik Dahl:

114290

VIDKUN QUISLINGS STATSKUPP 9. APRIL.
ET FORFATNINGSHISTORISK PERSPEKTIV¹

Vidkun Quislings regjeringsdannelse 9. april 1940 var et statskupp, det eneste i Norge i nyere tid. Det har vakt liten oppmerksomhet i denne egenskap. Den statsrettslige litteratur oppholder seg ikke ved begivenheten i kringkastingsstudio kl. 19.32, da Quisling utropte seg selv som ny regjerings sjef. Den rettslige granskningen i 1945 var heller ikke så opptatt av kuppet i seg selv som av regjeringsdannelsen som forradersk akt og samhandling med fienden. Den historiske forskning har stort sett fortsatt i dette spor. Wyller har riktig nok streift 9. april regjeringens bakgrunn i norsk politikk. Men Skodvin, Hartmann og Loock vever Quislings skritt den 9. april inn i mønstret av tyske planer og aksjoner. De gir Quisling rollen som brikke, og ser statskuppet som en del av den - riktig nok uoffisielle - tyske politikk i Norge.¹

Det er klart at Quisling var en brikke. Det er også helt klart at hans regjeringsdannelse hører hjemme i konteksten av tysk historie. Quisling underhandlet med Hitler, tilbød seg å danne regjering, ga militære informasjoner forut for okkupasjonen. Det er riktig nok uklart hvor langt disse samtalene egentlig styrte hans skritt i apptildagene. Han ble jo, etter overveielserne i Berlin i januar-februar 1940, satt

utenfor Norgesplanene, og var like uinformert om det som foregikk som andre. På et flygeblad 8.april krevde han regjeringsmakten for å berge landet fra det han og ~~alle~~ ^{alle} andre så som den overhengende fare: en alliert invasjon i Norge.

Også gjennomføringen av 9.aprilkuppet hvilte på tyske forutsetninger. Et flygeblad gjorde ingen til statsminister. Det var først etter at statsmaktene hadde forlatt Oslo og vegen til kringkastingens studio kunne åpnes ved en bløffmanøver fra Quislings tyske kontakt Scheidts side, at kravet fra åttende april ble til kuppet den niende.

Jeg skal i denne forelesningen likevel betrakte statskuppet 9.april som en del av norsk historie. Av herkomst og karriere var Quisling et typisk medlem av landets politiske elite. Når han dannet regjering 9.april, var det fordi han regnet med oppslutning. Ingen plutselig innskytelse skjøv ham fram. Quisling, om noen, var ikke slik. Det lå tenker, årelange tanker bak, og slett ikke bare Quislings tanker. Han hadde et kall: de fleste forfattere har festet seg ved det. Han følte seg utvalgt. Men hvem hadde gitt ham kallet? Hvem hadde gitt ham grunn til å tro at han var mann for å samle nasjonen?

Statskuppet 9.april var et kollektivt produkt. Jeg vil se det som et forsøk på å realisere et bestemt prosjekt i norsk historie. Prosjektet vil være vel kjent for alle som har studert mellomkrigstidens politikk. Det går under flere navn, men kjennes oftest som den handlekraftige nasjonale riksregjering uavhengig av partiene.

"Landsmenn!" skrev Quisling på sitt flygeblad 8. april. "Nå ser enhver hvad partipolitikerne og deres vanstyre har brakt Norge op i ... Norge må uten ophold skaffes en handlekraftig nasjonal regjering."² Kravet om en slik regjering utenom partiene hadde "nasjonal Samlings fører da i mange år øst ut i sine pamfletter og foredrag - det er faktisk ett av de krav som holdt seg i uendret retorisk form helt fra 1933 til 1940, en periode da Quislings politiske språkføring ellers gjennomløp visse forandringer.³ Klisjéen om den nasjonale riksregjering sto sentralt også under utformingen av Nasjonal Samlings program. Den er med i Quislings artikkel "Klare linjer" fra februar 1933, og danner første hovedpunkt i "Opfordring til Nasjonal Samling" fra mai samme år.⁴ Også i det endelige 1934-programmet var den nasjonale riksregjeringen post nr. én.

Når Quisling grep sjansen i 1940, gjorde han det altså på bakgrunn av et sammenhengende, gjennom år framført krav om regjeringsskifte til fordel for et utenomparlamentarisk styre. Om denne kontinuitet kan det ikke herske tvil. Det foreligger til overmål en minsterliste fra Quislings hånd, fra høsten 1933, hvor ^{fire} ^{atte} av de ⁹ 9. aprilstatsrådene er på plass allerede.⁵

Quisling selv må ha sett en slags legitimitet i dette at han den 9. april bare gjorde det han alltid hadde sagt han ville gjøre. Men utad måtte han ~~finne~~ ^{mer} ^{begrunnelse} en ~~objektiv~~ ~~begrunnelse~~. Hans ~~hoved~~ poeng var at hovedstaden etter Kongens, regjeringens og stortingets tog til Hamar var et maktvakuum som måtte fylles. "I denne situasjon hadde Nasjonal Samling og jeg den plikt som enhver nordmann hadde, å søke å danne en regjeringssmakt."⁶ Denne beskjedne formulering stammer fra 12. april. Regjeringserklæringen over radio selve okkupasjons-

dagen ga i tillegg uttrykk for at NS grep makten fordi partiet hadde særlige forutsetninger for å styre: "Vi er de eneste som i kraft av forholdene og vår bevegelse kan gjøre dette."⁷

Den eneste erklæring som ut over dette ble gitt for å legitimere det nye styret, var proklamasjonen den 12.april hvor det ble vist til grunnlovens § 41, bestemmelsen om at statsrådet skal forestå "Rigets Bestyrelse" når Kongen er fraværende fra landet - den ga forsåvidt heller ingen begrunnelse av kuppet, men av at 9.aprilregjeringen holdt statsråd uten å ha Kongen ~~til~~ til stede. Regjeringen kom forresten ikke så langt som til å holde statsråd.

Man kan alt i alt si at Quisling la forholdsvis liten vekt på å legitimere sitt styre utad. En lengre radiotale 24.juni 1940 ble for eksempel ikke brukt til å gi noen fyldig forklaring av det som hadde skjedd i aprildagene.⁸ For andre norske politikere ga 9.april en helt ny situasjon, en omvurdering av roller og oppgaver. Quisling ~~var~~ så dagen bare som en bekreftelse av gamle antakelser. Landet var kjørt i grøften, noe han alltid hadde sagt ville skje. Dermed var hans time kommet.

Hva ville ~~de~~ Quisling med sin regjering? På kort sikt: stifte fred med Tyskland. På lang sikt: etablere en ny form for regjeringsmakt i landet. "Partipolitikken skal vekk", erklærte ~~Quisling~~ ^{han} under regjeringens eneste pressekonferanse, 12.april om morgenen. "Den skal aldri gjenopstå i Norge". 9.aprilregjeringen var en regjering med langsiktig mål og selvstendig program, "ingen Kuusinen-regjering". Den nyslåtte statsminister nyttet høvet til å sette pressen utførlig inn i Nasjonal Samlings idéer om den korporative forfatning og dens fordeler.⁹

Dette er vesentlig. Den eneste gangen regjeringssjefen meddeler seg offentlig om sine hensikter, er det et forfatningsprogram han legger fram. Det er fristende å tenke framover, til 1941 og "det store framstøtet" ~~til~~ i retning av ~~å realisere~~ å realisere "likstinget", som igjen konstituerte hele det mangfoldige komplekset av motsetninger mellom Nasjonal Samling og yrkesorganisasjonene. Det var nok alvor i 1940 også. - Men det går også linjer bakover, til Nasjonal Samlings program fra 1930-årene og de tradisjoner dette programmet ble til innenfor. Overhodet: 9.aprilregjeringen og dens intensjon kaster mye av et flomlys over fascismen som politisk ~~fenomen~~ ^{fenomen} i Norge. Hva vi ser, er et mønster i Quislings opptreden før og etter 1940 som tyder på at Nasjonal Samling mye bør betraktes som en forfatningspolitisk bevegelse: som en tendens utsprunget av tilløpene til en forfatningskrise i det norske politiske system, slik dette hadde utviklet seg siden 1905.

II

Politikk på høyre fløy utspilte seg i mellomkrigsårene under inntrykk av to store uløste forfatningsproblemer - problemer ~~knyttet~~ knyttet til oppfatningen av de grunnleggende normer i systemet. Det ene problemet gjaldt mindretallsparlamentarismen, "regjeringsløsheten" som det også ble kalt: dette at det ~~syntes~~ syntes umulig å få til et fast flertall for regjeringen i nasjonalforsamlingen. ¹⁰ Parlamentarismen skulle jo etter sine forutsetninger gi sterke regjeringer. I stedet ble de svake, for svake til å styre, men samtidig for sterke i forhold til sin basis i smale særinteresser. Dette ga en

spenning mellom demokratisk ideal og politisk hverdag, mellom prinsippene om flertallstyre og mulighetene for "mindretallsdiktatur". Spenningen ~~gjaldt i 1912~~ lå for eksempel bak Frisinnedes tilkomst i 1909: en partidannelse i protest mot mindretallstyret, som formulerte sin første målsetting som "Hævdelse av flertallstyrets princip efter venstres forutsætning" - altså den klassiske flertallsparlamentarismen.¹¹ Mye av Frisinnedes senere profil kan tilbakeføres til denne forfatningspolitiske grunnlinje. Også Høyre var i årene før første verdenskrig hjemsøkt av reform-iver. Oppløsningsrett ble programfestet i 1909 som et uunngåelig middel til å berge den "haltende parlamentarisme" ~~med~~.¹² Gamle professor Hertzberg, medlem av aprilministeriet fra 1884, skrev rett før sin død i 1912 en knusende dom over dette system som "bar dødsspiren i sig":

"Partiene forflerede sig og opløste sig i grupper, et stabilt flertal blev det mere og mere umulig at skabe ...Ministrene blev under disse omstendigheder line-dansere med og uden hensigtsmæssige balancestænger, stærkest optagne af bestræbelserne for ikke at falde ned. Med andre ord, parlamentarismen, som skulde være en ideal form for folkestyre, blev en karikatur av sig selv, - et ikkestyre, den blev altfor ofte statsskibets drift for vind og vover." ¹³

Ved valget i 1918 forsvant stortingsflertallet for en periode av nærmere 30 år, og problemet fikk ny næring. Så sent som i 1936 skrev Fedrelandslagetets påtroppende formann

~~1936~~ en artikkelserie i Tidens Tegn hvor alle de gamle poengene ble slått fast påny som stadig like gyldige: Folkestyret fremmes ikke lenger av parlamentarismen, det trues av parlamentarismen, fordi flertallet smuldres opp av partivesenets tendens til oppsplitting^m, noe som nødvendiggjør kompromisser og uklare linjer mellom partiene^m, hvilket igjen baner vegen for ny partimishøye og nye splittelser.¹⁴ Mindritetsparlamentarismen er i prinsippet aldri akseptert^{fullt ut} i Norge, skrev Bjørnberg i sin avhandling om parlamentarismen fra 1939. Den ble betraktet som en forfatningsmessig anomali, skjønt man jo i praksis måtte bøye seg for den som realitet.¹⁵

Det annet problem gjaldt Arbeiderpartiets parlamentariske veg til makten. Var et revolusjonært parti berettiget til regjeringsmakt på basis av en mer eller mindre vilkårlig gitt ~~majoritet~~ i stortinget? Ga forfatningen overheadet plass for samfunnsomstyrtende partier? Problemet ble skarpt etter valget i 1927, da Arbeiderpartiet ble stortingets største. Statsrådene i Lykkes regjering forsøkte forgjeves

å få kongen fra å utnevne en arbeiderregjering. En av dem betrodde en kollega at han ikke fikk ut av hodet "den tanke at i 1814 var det en dansk prins, som ved sin svakhet forspilte vor selvstendighet" - "noget lignende gjentok sig nu"¹⁶. Problemet ble ikke mindre med sosialistenes programradikalisering i 1930. "Vil Høire hvis Arbeiderpartiet skulde få flertal i stortinget overgi regjeringen til arbeiderpartiet?" spurte en av de yngre deltakerne i ~~partiets~~ ^{det konservative} programarbeid våren 1930. "Dette spørsmål krever nu sin løsning"¹⁷. Høyre var ikke alene om å føle problemet. Fedrelandslaget, stiftet for "direkte bekjæmpelse av kommunismen" i de "samfundslag og distrikter som nu er under sterkest paaavirkning av kommunismen"¹⁸, krevde "våre to kommunistpartier forbudt i et sterkt brev til regjeringen av november 1925."¹⁹ Laget la seg med denne henvendelsen på kollisjonskurs med de få liberalere som hadde fulgt Hansens og Michelsens kallelse i januar 1925; samtidig staket det ut en linje for sin videre gjerning i norsk politikk.²⁰

Overfor disse grunnleggende forfatningsproblemer sto politikere på høyre fløy i valget mellom ulike strategier. De kunne erklære revolusjon for ulovlig og parlamentarisme som ukjent i grunnloven og altså utdefinere problemene med loven i hånd - det kan kalles ~~den~~ en legalistisk strategi. Eller de kunne kreve ^{reformer,} endringer i forfatningen for å møte problemene. Endelig kunne de søke utenom forfatningen, og etablere ekstraordinære, revolusjonære, løsninger av problemene. Det var, som vi skal se, tradisjoner for alle disse typer av løsninger.

Den legalistiske linje - å bruke loven selv til å bekjempe de forfatningsoppløsende krefter - var aktuell i flere land etter kommunistpartienes tilkomst etter 1917. "I Finnland, Italia, USA og England er de kommunistiske partier oppløst som revolusjonære", skrev "edrelandslaget til regjeringen i sitt brev av høsten 1925, der NKP og DNA begge ble funnet stridende mot grunnloven og straffeloven og krevd oppløst. Men i Norge var slike tanker et ekstremistkrav uten gjengang i stortinget. Arbeiderpartienes valgte representanter fikk alltid sine mandater godkjent. Også domstolene valgte en myk linje i omgangen med militærstreikere og andre ~~oppløst~~ ^{politiske lovbrøyttere.} Rettsmyndighetene tok, sier Gøstberg, det standpunkt at det ikke var straffbart å forkynne en lære om revolusjon og vold, så sant forkynnelsen ~~var~~ ^{hadde} en generell eller "abstrakt" form og altså ikke tok sikte på å organisere en aktuell reising mot statsmaktene. ²¹ Ved dette utviklet statsmaktene selv en pragmatisk holdning, som igjen skapte presedens for toleranse. Den juridiske fagdiskusjon ser ut til å ha ligget på den samme linje. Fakultete eksponerte seg i hvert fall lite. Den begavete rettsfilosofen Herman Harris Aall krevde forgjeve forbud mot de revolusjonære partier etter grunnloven, straffeloven og valgloven. Han fikk følge et stykke på veg av professor Nikolaius Gjelsvik, som lånte seg til Aall som medforfatter av boka Revolusjonspolitik og norsk lov fra 1932, høydepunktet av forbitret legalisme i mellomkrigstidens debatt. I motsetning til Aall stilte Gjelsvik seg åpen for at Arbeiderpartiet kunne fortsette sin virksomhet så lenge det ikke faktisk foranstaltet en sosial revolusjon i landet. Men det var grunn til å følge utviklingen nøye.

Vidkun Quisling ble mannen som førte denne linjen lengst ut.

Hans store angrep mot de revolusjonære partiene i stortinget i april 1932 brakte den legalistiske linje nærmere til praktisk politikk enn den noengang kom, før eller senere. Quislings seier i 1932 - han fikk jo spesialkomiteens og sidens stortingsflertallets støtte - viste seg likevel å bli en belastning for de borgerlige. Quislings bevismateriale var tynt og grumset, og ble tilveiebrakt ^{med} tvilsomme metoder. Året 1932 markerer derfor både høydepunktet og sluttsteinen for legalismens muligheter i den store politikk.

For Quisling selv var imidlertid ^{stortings-} ~~politikk~~ offensiven bare et startskudd. I sitt utkast til NS' arbeidsprogram høsten 1933 satte han som post nr. én at "Arbeiderpartiet må ikke slippe til regjeringsmakten. Den som overlater statsapparatet til et parti med revolusjojnær marxistisk ledelse og program, gjør sig skyldig i forræderi mot fedrelandet." ²² Det siste var et hint til kongen, svarende til statsrådenes angst av 1928. Quisling forble trofast mot denne programposten. "Henvendelser til kongen eller presidentskapet om snarest å foranledige Arbeiderpartiet forbudt eller marxistregjeringen avsatt som ulovlig, fulgte praktisk talt årvisst fram til 1939. Fire måneder før krigsutbruddet utferdiget riksadvokat Sund ~~sin~~ sin siste erklæring om at Quislings henvendelse heller ikke denne gang ville føre til forføyninger fra påtalemyndighetens side." ²³ Når Quisling 9. april fortalte radiolytterne at regjeringen Nygaardsvold var "trådt tilbake", var det bare fullbyrdelsen av en hovedlinje i hans karriere. For Quisling var, med sin abstrakte læring, ekstremt legalistisk

enlagt. Retten hadde for ham de mest bevegende konsekvenser. Under regjeringsskrisen juni 1934 advarte han kong "aakon at om han gikk til Nygaardsvold med regjeringssopdraget, ville han bli avsatt.²⁴ "Henvendelser som denne gir også en bakgrunn til at kongen, rent personlig, nektet å ta "den fyren" til statsminister på Elverum den 10. april.

Nå var

Loven, det vil si grunnloven, ~~var~~ for NS et våpen ikke bare mot arbeiderbevegelsen. Loven kunne også brukes mot mindretallsparlamentarismen som oppløsende faktor. Parlamentarismen var jo grunnloven fremmed.²⁵ *Det sterke* Stortinget, forklarte Hjort, var ikke annet enn en relikv fra kampen mot den svenske kongemakt i tiden før 1905. I en forfatningshistorisk utredning fra 1934 heftet han NS-kravet om en handlekraftig nasjonal riksregjering uavhengig av partiene direkte på grunnlovens bud, og fant støtte også i de adler-falsenske utkast.²⁵ Det var disse funn som la grunnen for NS' slagord om å "gjenreise Eidsvoldsgrunnloven", et program som grep bakover, forbi kapitalismen og forente fascismens statstanker med klassisismens rene lære. Overhodet frambyr Hjortes forfatningspolitiske utredninger et interessant studiefelt, som antyder tildels overraskende kontinuiteter i norsk politisk tenkning.²⁶

Mer energisk ble imidlertid mindretallsparlamentarismen søkt møtt med den annen type strategi - forfatningsreformer. Tankene her var mye av et vanegods på høyresiden. De av høyres jurister som så fordomsfritt på riksrettskatastrofen - den unge Bernhard Getz, for eksempel²⁷ - talte alt i 1880-årene pragmatisk for at parlamentarismens innføring burde følges av reformer for å forbedre den samme parlamentarismen og sikre at stortingsflertallet ikke kom i utakt med folkeflertallet.

De tradisjonelle remedier her var oppløsningsrett og referendum: aktuelle tanker også i 20- og 30-årene, fra Høyre til NS, og gjerne fulgt av krav om kortere tingsesjoner og færre representanter. "Vi er saa inderlig kjed av det parlamentariske styreset" skrev Bondepartiets generalsekretær Dietrichson i 1927 i en sommerlig avisdebatt om det som ble kalt "den sterkt voksende diktaturstemning i Norge". Han foreslo endringer i valgloven for at velgerne skulle få mer å si enn partiene.²⁸ En kamp mot mindretallsparlamentarismen måtte jo bli en kamp mot partiene og deres innflytelse. Det er i denne sammenheng at det mest tidstypiske av forfatningsprosjektene hører hjemme: tanken om å omdanne stortinget etter et tokammersystem, hvor førstekammeret valgtes utenom partiene.

Professor Gjelsvik var blant den som hadde forslag i denne retning. Lagtinget kunne bli et overhus ved å velges av landets ordførere, foreslo han. Fylkestingene, supplert av byenes ordførere, kunne hver utpøke 3 lagstingsrepresentanter med 9 års valgtid. ^{Dermed} ~~dermed~~ ville man få fram "dågelige folk og ikke bare skvadronører". Et slikt regionalt valgt senat ^{dessuten} kunne/oppveie partistyrets tendens til "å ødelegge finansene og den personlige frihet".²⁹

En annen tanke var et overhus valgt på yrkesmessig, korporativ basis. Fedrelandslagets unge jurister, slike som advokat Christopher Borchgrevink, ivret for å omdanne lagtinget "til å bli en direkte representasjon for organisasjons- og næringslivet".³⁰ Også dette var en løsning som lå i tiden. Under forfatningsdebattene i Europa under og etter første verdenskrig, da så mange nye konstitusjoner skulle lages, var korporative idéer vanlige over alt. I Norge fikk de kanskje sterkest feste

i bondebevegelsen og spesielt i Bondelaget, som etter bonde-
regjeringens fall gikk inn for nasjonal blokkpolitikk med
næringsting som programkrav.³¹ Dette var en tilslutning til
Quislings linje. Quisling hadde alt i sin introduksjonsartik-
kel i Tidens Tegn, "Politiske Tanker ved Fridtjof Nansens død"
24. mai 1930, slått til lyd for en "rikskongress" av ervervs-
organisasjoner som et ^{slags} underhus til stortinget. Idéen fikk han
antakelig i ~~.....~~ ^{Sovjet} og kanskje under påvirkning av råds-
systemet, som han så på med interesse. I alle fall gjorde han
næringstinget til sitt sentrale programkrav ved siden av den
handlekraftige nasjonale riksregjering. Hjort fant i sine
grunnlovstudier ut at stortinget opprinnelig var "tenkt som et
slags næringsting", fordi bondeparagrafens bestemmelser ga en
fordeling mellom by- og landnæringer etter "disse næringers
økonomiske betydning for den nye stat".³² Også på dette punkt
betydde ^{altså} Nasjonal Samling en restaurasjon av Eidsvollverket.

På NS' vinger ble idéen ført lenger ut enn av noe annet parti.
Næringslivets laugsorganisasjoner, ^{skulle danne landets riksting,} opprinnelig tenkt som
erstatning for lagtinget, men under okkupasjonen gjort til et
statsorgan i sin egen rett.³³ Næringstinget hadde en dobbel
funksjon. ^{Dels} ~~.....~~ var det et våpen mot partistyre og re-
gjeringssløshet. ^{Dels} ~~.....~~ skulle det befordre solidaritet
mellom stendene, ved å gi et felles forum for kapital og
arbeid. Mange var opptatt av å åpne slike fora, og samtidig
lukke igjen klassemotsetningenes institusjoner. I parlamentar-
isme debatten ~~.....~~ sommeren 1927 grep for eksempel
Freias direktør Johan Throne Holst inn med dette synspunkt.
"Hvorledes kan der opnaaes et bedre forhold mellem arbeider-
klassen og det borgerlige samfund? Det er det store og
vanskelige spørsmål".³⁴ Hans eget svar lå i å dele kapitalen

med arbeiderne og gjøre dem "personlig privatkapitalistisk interessert". "Saalenge den politiske kamp - som nu - i det store og hele former sig som en klassekamp, vil socialismen fortsætte at ha magten over den store arbeiderbefolkning".³⁵

Throne Holst sluttet seg til Quisling våren 1931 og ble medlem av Sentralkomitéen i Nordisk Folkereising, en ^{resistisk} herreklubb dannet for å råde bot på den tilstand at "samfundets enhet og sammenheng er brutt".³⁶ Gjennom Folkereisingen lærte han Quislings ~~teori, men også hans~~ forfathingsidéer å kjenne. De ~~gjorde~~ må ha tiltalt ham. Quislings program - å løfte samfunnets styringsprinsipper fra liberalismens tese og marxismens anti-tese opp til den nye syntese, det solidariske nasjonalsamfunn, var en visjon i pakt med ~~industriarbeiderens~~ ^{industrimannens} "skjønne drømmer om et idealsamfund: kun en samfundsklasse".³⁷

Den tredje strategi, den revolusjonære, var den Quisling sjokkerte almenheten med den 9. april. Men morgentimene på Hotel Continental var ikke den første gang han telte på knappene. I et intervju med en tysk avis høsten 1940 fortalte Quisling om sitt oppgjør med Arbeiderpartiet i 1932: "Spørsmålet for meg var den gang: skal jeg bruke makt eller ikke".³⁸ Det er liten grunn til å tvile på at han faktisk overveide statskupp da. I hvert fall gjorde andre det for ham. ~~Quislingbiografi utferlig dokumentert i sin~~ ~~Quislingbiografi utferlig dokumentert i sin~~ "Vårt Land", en krets av hovedstadens politiserende storfinans, ~~som~~ i oktober måned 1932 drøftet mulighetene av å transformere regjeringen Hundseid til et Quisling-kabinett beredt til å oversitte stortingets mistillitsvotum.³⁹ Også her ble den statsrettslige begrunnelse levert av advokat Hjort. Modellen fant han i 1905, da en statsmakt erklærte den annen for trådt ut av funksjon. Det gjaldt nå å manøvrere stortinget "inn i det

vanskelige hjørne som kongemakten bragte sig inn i i 1905 hvilket som bekjendt ledet til en nyordning av grunnleggende art".⁴⁰ Hanøvre kunne gå, mente Hjort, dersom stortinget møt-satte seg de kriseløsningene regjeringen Quisling ville foreslå, for å så fall ville regjeringen ^{kunne} erklære at stortinget hadde satt seg selv ut av funksjon ^{landets} ved å motarbeide ^{vitale} interesser.

Det er interessant dette, at forfatningsrevolusjonen i 1905 hadde satt slike spor hos en ung karrierejurist med embets-eksamen fra 1919. Det var nemlig ikke første gang Hjort søkte forbilde i unionsoppløsningen. I Høyres programarbeid, der han deltok i slutten av 20-årene, førte han nøyaktig det samme resonnement i marken overfor Arbeiderpartiet, det annet store forfatningsproblem. Fikk arbeiderpartiets stortings-flertall, ville parlamentet stå på en samfunnsoppfatning i strid med den som landets næringsliv og økonomi bygde på. Analogt med 1905 kunne også dette gi regjeringen anledning til å erklære stortinget for å ha opphevd seg selv.⁴¹

Bakgrunnen for konspirasjonene i Vårt Land i 1932 var Quislings virke som statsråd i bonderegjeringen, der han med sin egenrådige opptreden pekte seg ut som et naturlig emne for utenomparlamentariske eventyr. Men den saken som i videre kretser festet forventningene til Quisling, var ^{stortings-} ~~april~~ talen ^{april 1932.} mot arbeiderpartiene, Quislings popularitet som følge av dette oppgjøret med de revolusjonære forente i mai og juni hele spektret av høyregrupper å landet til et støtteopprop og en underskriftkampanje så omfattende at den for forsvarsministeren måtte fortone seg som det rene plebiscitt. Letch vi etter Quislings kall, er det her vi må se først. Finansfolkernes tilnærmelser i september-oktober var bare en oppfølging.]

Quisling-oppropet har sin egen historie.⁴² Med Hjort og Fr. Prytz i spissen ble det i april 1932 dannet en aksjonskomité til fordel for Quisling og Quislings sak, kriminaliseringen av de revolusjonære. To kjente menn ble skjøvet foran som de ledende: professor Gjelsvik og direktør Throne Holst. Gjelsvik skrev den første versjon av oppropet, en begeistret takk til forsvarsministeren for at han med sin aksjon frelste landets frihet og selvstendighet:

"Quisling som hev vore mykje i Russland, hev havt godt høve til å læra av sjølvsyn, korleis eit ørlite, men vyrðlaust mindretal greider å gjera oppreist og riva til seg samfundsmækti... Me såg, korleis ein uppøst folkehop bar seg åt på tenstad i fjor...tenkjer ein seg at me fekk ein social revolution hjå oss etter russisk mynster, så er det og ute med sjølvstendet...Då vart den russiske "moderfænnen" liksom det einaste...Me hev havt i soga vår ein slik "moderfænn" i nokre hundrar år. Det er ingen grunn til å tru, at den nyare vert likare enn den gamle...Difor er me så takksame mot riksråd Quisling..."⁴³

Aksjonen endret karakter utover i mai måned. Hyldesten til Quisling ble dempet til fordel for et mer generelt krav om vakt i gevar mot de revolusjonære. Komitéens opprinnelige innledning, "Vi norske borgere takker statsråd Quisling", falt ut. Denne dreining skyldtes Fedrelandslaget, som tiltrådte aksjonen med blandete formål. Laget støttet saken, kriminaliseringen av de revolusjonære. Den var også deres sak, så her sto "mer enn Quislings renommé på spill". Politikeren Quisling, derimot, var noe annet. Laget støttet ham, naturligvis, men ville nødig binde seg for fast.⁴⁴ - Dette dilemma var talende/også for de fleste/andre organisasjoner på høyresiden: Frisinnede, Bondepartiet, Bondelaget, og deres organer Tidens Tegn og Nationen. Saken Quisling var god og sørlende, og opinionen der ~~ikke~~ ^{til å} ~~neglisjere~~ ^{ikke/neglisjere}, politikeren derimot splittende, ~~fordi han var en~~ ^{fordi han var en} ~~truet med~~ ^{truet med} å opptre som eget parti.

som tok til å avtegne seg fra høsten 1932. Det foreligger etter hvert en rekke framstillinger av Quislings partidannelse. De viser alle hvorledes "nasjonal Samling" så å si ble malt i stykker fra begynnelsen, og det av de samme krefter som partiet var ment å skulle oppheve: partisplittingen, særinteressene.

Oppropet for Quisling ble offentliggjort i "Edrelandslagets" regi 3. juni 1932. Selv med retusjert panegyrikk ga det en utvetydig støtte til forsvarsministeren, adressert til stortingets borgerlige ~~side~~. Teksten, som ble lagt ut til almen undertegning, var signert av et imponerende snitt av landets politiske og økonomiske elite. Blant de 128 ~~underskrevne~~ ^{innbydere} sås to eks-statsministre og tallrike tidligere statsråder, ^{en} tidligere høyesterettsjustitiarius, ^{flere} ledende generaler, skipsredere og godseiere. Det er ikke kjønt hvor mange underskrifter som kom på i sommertiden. Aksjonen var i alle fall i gang. Det var ikke rart Quisling følte seg utvalgt. Han var utvalgt. Utenomparlamentariske prosjekter, hvor de enn kom fra, måtte se ham som den sentrale person.

III

Den rollen Quisling vant i 1932, var Fridtjof Nansens gamle rolle fra 1920-årene. Kontinuiteten her føyer statskuppet 9. april direkte inn i en lang linje av norsk utenomparlamentarisk utvikling. Det var viktige forskjeller i det innhold Nansen og Quisling ga denne rollen. Nansen beveget seg aldri så langt ut mot revolusjonen som Quisling; Nansen-forsøket i 1926 hadde ^{f.eks} en annen konstitusjonell ^{forankring} ~~struktur~~ enn det planlagte

Quisling-forsøket i 1932. Nansen ble rådet til å kreve at et flertall i Stortinget skulle stille seg bak hans forrethnings- eller fagministerium.⁴⁵ Quislings prosjekt bygde på et mindretall. Sammenhenger gis like fullt, innenfor rammen av den revolusjonære strategi.

Kontinuiteten Nansen-Quisling var omstridt alt i 1930-årene. Men Quisling tvilte aldri selv på at han var Nansens elev og testamentefullbyrder. Åpningsartiklen "Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død" sa greit fra om det. arbeidet da, mai 1990, med Russland og vi, en bok som ikke bare i tittel og tema, men i struktur og opplegg var modellert over Nansens Russland og freden fra 1923. Både Nansen og Quisling var fascinert av hva de kalte "det russiske spørsmål". "Alle regjeringer er forbigående. Folket og folkesjelen er det varige", skrev Nansen.⁴⁶ Bolsjevismen kan være så internasjonal den vil, skrev Quisling; den ~~er like knyttet til~~ ^{er like knyttet til} ~~hva som skjer fra de~~ ^{sine nasjonale} ~~spesielle~~ forutsetninger ~~at det land hvor den tilkommer.~~ "Som elvens vann tar farve etter den bunn den flyter over." ⁴⁷ De to bøkene alluderer også til hverandre direkte. Quisling er den eneste av hjelpearbeidets mange eksperter som Nansen siterer i sin bok; Nansens Russland og freden det eneste annet verk Quisling gjengir passasjer fra i sin. De to bøkene danner ~~også~~ ^{tillike} en sekvens. Nansen og Quisling var begge i begynnelsen av 20-årene, under NEPs først fase, optimistiske med hensyn til ~~Russlands~~ ^{Sovjets} framtid under bolsjevismen. Nansen ga naive uttrykk for dette i sin bok, Quisling i sine ytringer hjemme i Norge gjennom Tidens Tegn. Senere forandret de mening begge, og ikke upåvirket av hverandre. Nansens og Quislings korrespondanse mellom Moskva og Lysaker fra årene

1925-29, som de to menns tallrike biografer merkelig nok har oversett, viser først og fremst utviklingen i Quislings syn på Sovjetunionen: den ble meddelt Nansen i personlige rapporter i løpet av deres brevveksling, som til sammen omfatter ca 20 brev hver veg ved siden av alle telegrammene. Det kan ikke være tvil om at Nansen i noen grad ble påvirket av disse rykende ferske og meget ~~uziklige~~^{kompetente} øyenvitneberetningene fra kommunismens hovedstad.

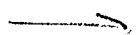
Quislings motvilje mot bolsjevikregimet utviklet seg i løpet av perioden høsten 1926-våren 1927. Tidligere hadde han delt Nansens forhåpning om at bl.a. den utenlandske kapital skulle kunne stabilisere regimet og veve Sovjetunionen tettere til omverdenen.⁴⁸ Fra august 1926 rapporterte han en så dramatisk skjerping av indre maktkamp mellom de revolusjonære at "jeg for min del hadde selv under den værste hungersnøds tid mere tro paa ~~at~~ at Rusland skulde klare sig, end jeg nu har."⁴⁹ Sommeren 1927 hadde GPU fratatt ham all tro. Et langt brev til Nansen fra St Hansdag gir detaljerte skildringer av overgrep og terror, og konkluderer: "Jeg kan i det hele tatt ikke skjønne at det gis mere enn to alternativer: Enten blir bolsjevikkene snart styrtet innenfra (hvad er meget lite sannsynlig) eller det kommer før eller senere til en ny, stor krig. Det er mulig vi her ser for mørkt på det russiske problem, men i Europa og Amerika tror jeg man ser for lyst på det."⁵⁰ Nansens taler for Fedrelandslaget hjemme i Norge sommeren 1928, og igjen under den store turnéen året etter, rommer utfall mot det kommunistiske system som var ukjent i hans bok fra 1923, og som neppe var upåvirket av slike rapporter.⁵¹

Ved høvdingens død i 1930 trådte hans tause unge kollega fra hjelparbeidet fram, fordi, som han sa, en plass var blitt ledig. Mange uttalte seg i liknende vendinger. I dette lå en dobbelthet. Nansen var en ener, unik og uforliknelig. Samtidig var han en rolle, et ^{nødvendig} samlingsmerke for den utenomparlamentariske bevegelse. "Det er intet her i landet som kan samle massene uten Nansen under vårt merke", skrev Fedrelandslagets formann Joakim Lehmkuhl i sin dagbok i 1928. Han tilføyde, med en hitlersk banalitet: "Massen kan ikke oppfatte en idé helt abstrakt. De må kunne få personliggjort den i en skikkelse."⁵² Idéen han siktet til, var Fedrelandslagets program: forbud mot de revolusjonære, dannelsen av en sterk utenomparlamentarisk regjering. Gang på gang hadde Lehmkuhl vært på Nansen i 1920-årene for å få ham til å realisere den nasjonale samlingsregjering, og Nansen var i prinsippet ikke uvillig. Etter det Norland har vist om disse anstrengelser, kan vi vanskelig tale om Nansen-~~frø~~søket. Det var flere. Forventningene - rollen - lå over Nansen konstant.

Det var denne forventning Quisling søkte å kanalisere mot seg. Knappt var Russland og vi utgitt, før han mottok henvendelse fra Oslo Fedrelandslag om å sitte i styret der. Brevskriveren, advokat Borchgrevink,⁵³ var full av beundring for Quislings bok. Derfra gikk vegen til de indre kretser i Nordisk Folke-reising og Vårt Land, samtidig som opinionsbølgen rullet under april-talen og det etterfølgende opprop. Hele tiden var det i rollen som Nansens etterfølger at nykommeren Quisling sto sterkt.

En rolle, også en politisk rolle, er ~~er~~sum av forventninger. En kontinuitet i rolle må derfor bety en kontinuitet i

forventning. At Quisling selv mente seg utvalgt, er klart nok. Det er også klart at omgivelsene ga ham visse grunner til å mene det, i året 1932. Spørsmålet gjenstår om denne forventning fra omgivelsene i noen mening kan sies å være overført fra Nansen til Quisling. Det vil ikke være svar nok å vise til at mennesker som før 1930 holdt på Nansen som vegen ut av forfatningskrisene, etter 1930 orienterte seg mot Quisling. Også Nansens rolle var historisk betinget, og gitt av hans berømmelse fra tiden rundt århundreskiftet, nasjonalismens høykonjunktur. Den overføring det eventuelt er tale om, må være slik at den binder sammen to epoker: årene opp mot 1905, Nansen-epoken i norsk historie, og de politisk kritiske år 1930-33, da Quisling var i fokus.

En overføring av denne art foregikk faktisk. Kontinuiteten Nansen-Quisling ble håndgripelig formidlet

gjennom en allianse mellom bestemte generasjoner i norsk politikk. Alliansens plattform var Fedrelandslaget, en organisasjon som på en påfallende måte kom til å føre nytt og gammelt sammen. Det gamle var samlingsbevegelsen fra årene før og rundt 1905, dannet for å demme opp mot Venstres sosiale radikalisme fra 1890-årene. Det nye var antisosialismen fra 1920-årene, en reaksjon mot at konflikten mellom arbeid og kapital tok former som var destruktiv for bedriftslivet. Lederskikkelsen i det gamle var Christian Michelsen, født 1857, skipsrederen som ønsket den forstyrrende unionskonflikten ryddet ut av partimønstret i norsk politikk. Fører for det nye var ^{hans nevø,} den 40 år yngre Joakim Lehmkuhl, Harvard og MIT-utdannet i elektronikk og business administration, mannen som med sin lille bok Rationel Arbeidsledelse (1920) slo til lyd for en gjennomgripende modernisering av norsk bedriftsliv, basert på scientific management og sosial omsorg for arbeidskraften.

Den gamle generasjon hadde forsøkt sin egen partidannelse med Frisinnede av 1909, hvor Michelsen var den drivende kraft og Nansen det store politiske aktivum, ⁵⁴ ~~i de forhandlinger mellom Høyre og Venstre. Forsøkte mislykket med~~ Frisinnede utvidet samlingsplattformen ved å trekke også en del litt yngre folk inn: professor Johan Hjort, for eksempel, advokat Hjorts far, ^{også} som med tiden, sluttet seg til Quisling og ble medlem av Folke-
 reisingens Sentralkomiteé, ⁵⁵ og direktør ~~for~~ Throne Holst, ^{anerkjennelse fra} den eneste bedriftsleder i Norge som vant ~~vidt for den~~ unge ^{i hans} Lehmkuhl/kritikk av industriledelsen her til lands. ⁵⁶

I 1920-årene ^{sto} ~~enda~~ den gamle generasjon var i ferd med å eldes. ~~og~~ dens frustrasjoner kunne avleses i en stigende sympati for grumsete idéer i tidligere liberale organer som Dagsposten, Morgenavisen og Verdens Gang/Tidens Tegn. ^{På denne tid} ble den oppsøkt av de unge, som ønsket å redde landet fra kommunismen. I Fedrelandslaget rakte de hverandre hendene: samlingsgenerasjonen med Michelsen, Nansen, Ola Thommessen, Anth.B.Nielsen, Kr.Lehmkuhl, Frøis Frøisland; den nye med Lehmkühl jr. (~~staten~~ ~~staten~~ Michelsen) (sønn av 1905-statsråden), unge jurister som J.B.Hjort og Christopher Borchgrevink (begge født 1895, som Lehmkühl) og Harald Ulrik Sverdrup-Thygeson - det var disse tre Oslo-advokatene Quisling ^{satt} ~~fast~~ og sammen med i styret for Oslo Fedrelandslag der han trådte inn i 1931. Denne unge ~~junior~~garde var videre støttet av industrifolk som Hydros direktør Bjarne Eriksen og Lilleborgs, senere Borregaards Arne Meidell.

Fedrelandslaget forente 1890-årenes og 1920-årenes avanserte forretningsmannspolitik. På denne plattform ble også nye og gamle utenomparlamentariske prosjekter ført sammen. Gammelt

her motviljen mot mindretallsparlamentarismen og hva som fulgte av den. Nytt var aksjonslinjen overfor de revolusjonære, som var blitt aktuell med Arbeiderpartiets ferd til Moskva. Det gamle og det nye fløt sammen i Fedrelandslagets lære om at det var den klassiske parlamentarismens forfall som banet vegen for marxismens mindretallsdiktatur.⁵⁷ I dette skjema tok sosialismen den plass som målstrev og avholds- fanatisme tidligere hadde inntatt i Samlingspartiets og Frisinnedes tanker om minoritetenes misbruk av forfatningen. Kunnskap om/bølsjevikenes mindretallsdiktatur i Russland - ^{den nye trusel,} Nansens og Quibings felles ekspertise - ,ble en ressurs av særlig betydning.

svak
Generasjonenes sammenføring innebar også en/åreining bort fra legalisme og reformisme og en/^{noe}sterkere tendens til revolusjonære løsninger. Her foreligger en ~~lille~~ progresjon fra ledd til ledd i alliansen. Samlingsgenerasjonen, som skrev oppløsningsrett på sin reformfane, hadde Michelsen som utenomparlamentarisk kandidat. Det var en formidabel reserve. Men spørsmålet om Michelsens vilje til å gripe inn og slå spillet overende, er noe omstridt. Wyller, som har undersøkt saken påny, finner at Michelsen var mindre villig til å krysse grenser enn hans brevveksling med/^{mer}pågående venner kan tyde på. Michelsen "kan aldri sees å ha vært i nærheten av noe virkelig grenseoverskridende tiltak. De regelbrudd han hadde tillatt seg i 1905, forsøkte han ikke å kopiere siden", skriver Wyller.⁵⁸
Men andre kopierte dem altså. -
1 Derimot kan det ikke være tvil om Nansens vilje til forsøk. Nærbøviks arbeid etablerer dette ^{definitivt} ~~svagt~~. Nansen var gang på gang på Michelsen, intenst i 1913 og senere flere ganger under verdenskrigen. I 1925 døde Michelsen. Regjeringskrisen året etter ga opptakten til Fedrelandslagets mange forsøk overfor

Nansen, som ble avsluttet med Nansens død i 1930 og Quislings inntreden i arverekken.

Slik sett blir Quislings statskupp 9.april det siste skudd på en lang gren ~~Fredningsen~~ ^{av forventninger. Den} strekker seg bak oppropet av 1932, forbi Nansenforsøket av 1926 og tilbake til Michelsen-forsøket i 1919 og 1913. Et felles trekk ved alle disse forsøk er at de mislyktes, og mislyktes mye av samme grunn. Prosjektet den handlekraftige nasjonale samlingsregjering kunne hver gang synes kraftfullt nok for de impliserte. Haken var at det ble søkt realisert innenfor en partiramme, - Det viste seg nemlig vanskelig å opptre politisk uten gjennom et parti. Samlingsgenerasjonen dannet Frisinnede i 1909, deres sønner gjorde Fedrelandslaget til et uformelt parti i 1925 og til et formelt i 1933, samme år som også bevegelsen rundt Quisling koagulerte i Nasjonal Samling. Hver gang skjedde partidannelsen motvillig. Det var egentlig ikke noe parti man startet, men en bevegelse, partiformen var bare uunngåelig hvis man ville være med. Hver eneste gang brakte da også partiet skuffelse. Frisinnede ble et merkelig tamt talerør for den vitale samlingsgenerasjonen. Fedrelandslaget mistet enhver innflytelse da det tok skrittet over til å bli et parti. Og NS ble meget snart en fiasko i politikken, stemplet av nederlag og ribbet i indre strid. Partiet viste seg overhodet å være en uegnet kanal for kravet om en handlekraftig nasjonal regjering utenom partiene. Antiparti-partiet var et paradoks i systemet, ødeleggende for prosjektet og i lengden skjebnesvangert for dets tradisjoner.

Nansen og Michelsen hadde trukket seg i tide fra sine regjerings ~~for~~^{forsøk}. Heller ikke Quisling kom i 1932 lenger enn til å telle på knappene. Når han slo til i 1940, falt da også forsøket sammen. Selv på ytterste høyre fløy var regjeringsdannelsen kontroversiell, og ble motarbeidet.

I statskuppenes historie må dessuten Quislings forsøk regnes som mislykket også teknisk sett: regjeringen kontrollerte jo verken kringkastingen eller ordensmakten i byen. Vold ble ikke brukt, ikke en gang den enkleste pistoltrusel, for å åpne vegen til makt- og informasjonskanalene. Man må spørre seg hvordan Quisling egentlig trodde at dette skulle gå.

Svaret ligger i noen grad i forventningen om tysk støtte, altså i et sjansespill om framtiden. Men det ligger også i fortiden, i Quislings erfaringer som norsk politiker. Åtte år før var han blitt fristet til å realisere samlingsregjeringen ved et kupp. Overveielserne ble oppgitt til fordel for den parlamentariske veg gjennom NS og stortingsvalgene. Skuffelser fulgte, som for andre før ham. Med stortingets flukt på et vis bød mulighetene seg påny: nå hadde det/ satt seg selv ut av funksjon. Men Quislings basis viste seg å ha blitt drastisk smalere siden 1932. 9.aprilregjeringen greide ikke å aktivisere noe av den ~~utenomparlamentariske~~ gamle Quisling-beundringen, ikke noe av den utenomparlamentariske tradisjon.⁵⁹ Forventningen var satt over styr med NSs motgang som politisk parti. I 1940 ble Quisling ikke fristet, men motarbeidet av sine egne, i en fire dagers kontinuerlig aksjon overfor tyske og norske myndigheter for å bli kvitt 9.aprilregjeringen. Da den ble tvunget til retrett 15.april, var det på grunn av deres innsats, mente Quislings gamle venner, som feiret begivenheten med en fest på Grand.⁶⁰

De som ledet aksjonen, var Hjort og Mogens, assistert av advokat Borchgrevink og et par yngre utbrytere fra NS, alle ~~var~~ ofre for partidannelsene og splittelsene på ~~30-årenes~~ høyre fløy. Deres handlingsprogram i aprildagene 1940 ^{på kort sikt.} ~~program~~ var ikke ulikt Quislings/ De arbeidet først og fremst for forhandlinger og fred med Tyskland; Norge måtte derfor "ikke...påkalde vestmaktens hjelp eller tillate landgang av deres tropper", som Hjort skrev i et PM av 18.april.⁶¹ For å oppnå dette, var Nygaardsvoldregjeringen nødt til å gå av for å gi plass for en forhandlingsvillig, en "neutral" regjering, kanskje med Berggrav som statsminister. For å oppnå dette var også Quislings avgang nødvendig. Quisling var ikke i stand til å nå de ~~prinsipale~~ mål: fredsslutning og nasjonal samlingsregjering, simpelthen av mangel på kontakter og tillit. Quisling er ikke representativ for de tyskvennlige kretser i Norge, presiserte Mogens gang på gang i sine samtaler med Wehrmachtledelsen og den tyske legasjon.⁶² Og det var sant. De tyskvennlige i Fedrelandslaget og Hjort-fløyen i NS hadde brutt med Quisling etter valget i 1936. Partiet som ikke var noe parti, var blitt ødelagt av ^{trivielle} ~~elementære~~ partistrider. Kuppmajoreren av 1940 sto derfor helt uten kontakt med høyre-^{og den med ham.} fløyen i Norge, /^RRegjeringsdannelsen var et solonummer, og bare av den grunn dømt til å mislykkes.

IV

Nasjonal Samling, Frisinnede og Fedrelandslaget gikk ned i dragsuget etter Quislings fall i 1945. På Bondepartiet og Bonde- laget nær ble høyrefløyens organisasjoner fra mellomkrigstiden avviklet. De gamle fra samlingsgenerasjonen døde ut, de unge

skrådde over til Høyre. Hjort forlot politikken. Lehmkuhl emigrerte, Mogens likeså. Tidens Tegn gikk inn i 1941, og det Verdens Gang som ble reist i 1945, hadde bare svake bånd bakover til «ansens og Quislings avis.

Annen verdenskrig ga slik sett en rasering av politiske tradisjoner, mer omfattende enn noen gang i fredstid. Bestemte linjer var løpt ut, både i liv og visjoner. Forfatningslinjer som i 40 år hadde konvergert mot ønsket om en handlekraftig nasjonal samlingsregjering utenom stortinget, var i ferd med å bli visket ut. En av de gjenlevende, Johan Throne Holst, som hadde vært 30 år gammel under riksretten og 37 i 1905, skrev høsten 1945, mens fredsjubelen ennå ringte i ørene, noen linjer til sin gamle venn Johan Hjort om den siste store omvelting de begge hadde vært igjennom: "Det har vært, og jeg synes det fremdeles er, en ond tid, som har ribbet mig for saa mange illusjoner." 63

Neste år døde han, etter først å ha brent sin dagbok.

- +) Prøveforelesning for den filosofiske doktorgrad, selvvalgt emne, holdt 27.2.1976 ved Universitetet i Oslo. Bjørn Vidar Gabrielsen har bidratt med vesentlige synspunkter, Kaare Haukaas med bibliografiske råd. Ragnhild Borchgrevink stilte arkivsaker etter Chr. Borchgrevink til disposisjon.
- 1) Ths. Chr. Wyller, fra okkupasjonsårenes maktkamp. Oslo 1953, s. 21-25. H. Skodvin, Striden om okkupasjonsstyret i Norge Oslo 1956, passim. S. Hartmann, Fører uten folk Oslo 1959 s. 9-51. H-D. Loock, Quisling, Rosenberg und Terboven Stuttg. 1970, passim.
 - 2) Sit.e. faksimile i V. Hogens, Quisling, tyskerne og vi andre, Oslo 1945 s. 72. Jfr. Skodvin s. 79, hvor oppropet er gjengitt litt unøyaktig.
 - 3) Quisling har sagt, I, Oslo 1940, s. 37, 41, 46, 72, 81 f.
 - 4) Quisling har sagt, II, Oslo 1941's. 42-49.
 - 5) Prøvatarkiv Quisling, Aiksarkivet, 14, "Løse notater": Utenriksdepartementet: Munthe (+ uleselig navn), Kirke-dep: Lunde, Justis- og politi: Hvøslef, Dep. for sosiale saker (tenkt omgjort til Indrede): Hjort, Hædelsdep: Prytz, Landbruksdep: Hustad, Dep. offentlige arbeider: Vedeler, Finansdep: Jonsson (?), Forsvarsdep: Munthe, Sundlo, Fiskeridep: Sund (?). - Lunde, Hvøslef, Prytz og Hustad ble utropt til statsråder 9. april, skjont i andre departementer.
 - 6) Aftenposten a. 12.4.1940
 - 7) Historisk opptaksarkiv, NRK. Regjeringsproklamasjonens tekst er gjengitt i K. Conradi, Kringkasting i krig, Hovedoppg. i historie 1974 II, stensil, s. 227, og med mindre feil i ~~Straffesak mot V.A.L.J. Quisling~~ Oslo 1946 s. 75 f.
 - 8) Quislings tale i Kringkastingen 24. juni 1940. Oslo 1940.
 - 9) Aftenposten a. 12.4.1940
 - 10) "Och så inträdde regeringslöshetens period eller, som man också skulle kunna kalla den, de parlamentariska minoritetsregeringarnas period, med minoritetsparlamentarismen som signatur." C.A. Reuterskiöld i Tidskrift för retsvidenskap 1931 s. 131 f.
 - 11) "Til Landets Velgere", Verdens Gang 12.2.1909
 - 12) Fredrik Stang i Morgenbladet 4.5.1909 m.
 - 13) Ebbe Hertzberg i Aftenposten 28.6.1912 m, anmeldelse av Thorstein Diesen, Folkeavstemning. En historik og en udredning, Kra. 1912, et sterkt innlegg for referendum.

- 14) Victor Hogens, "Politisk krisetid", Tidens Tegn 7.-9.11 1936
- 15) A. Bjørnberg, Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905, Uppsala 1939 s.359 ff.
- 16) Statsråd Morell, iflg. Charles Robertsons dagbok om regjeringsskrisen i 1928, i kopi UB Oslo Ms.fol.2882, Worm-Müllers papirer.
- 17) J.B.Hjort, "PM om Høires prinsipielle program avgitt i april 1930", Privatarkiv Fr.Tryt, Riksarkivet, 3.
- 18) Ref.landskonferanse på Fedrelandslagets kontor, Oslo 10.-11.10 1925, samt "Kort forslag fra Lehmkuhl til arbeidsplan for Fedrelandslaget" 7.9.1925, UB Oslo Ms.fol.2894, Worm-Müllers papirer, konv. "Fedrelandslaget". Disse tidlige kilder understreker sterkt Fedrelandslagets karakter av umiddelbar anti-kommunistisk bevegelse.
- 19) Sit.e.den trykte versjon av Fedrelandslagets brev 25.11.1925, UB Oslo sst.
- 20) Andreas Norland, Hårde tider, Oslo 1973 s. 48 ff.
- 21) F. Gøstberg, Rett og revolusjon i Norge, Oslo 1974 s. 91ff.
- 22) Håndskrevet programutkast, "Vi lever i et tidsskrifte.." Privatarkiv Quisling, 4.
- 23) T.-ie, Moskva Oslo London, Oslo 1968 s.84ff.
- 24) Norland op.cit. s. 250
- 25) "Veien ut av kaos". Manuskript 1934. Privatarkiv Quisling 10. I en tidlig artikkel av Wyller (nå passé) er dette arbeid på 42 foliosider feilaktig tillagt Quisling. Stilen er umiskjennelig Hjorts, og rettelsene i teksten gjort med hans hånd. - T.Øhr.Wyller, "Hovedtrekk av nasjonal Samlings idéer om stat og samfunn 1930-40", Statsvetenskaplig Tidsskrift 1953 s.219 f.
- 26) Jens A.Seip er inne på dette i "Jus og politikk: teorien om domstolenes 'provingsrett', politisk tolket", Tanke og handling i norsk historie, Oslo 1968 s.141.

- 27) B. Getz, Om Demokratiet, Kr.a. 188..
- 28) Tidens Tegn 9.6.1927, jfr. innlegg av J. Lehmkuhl 14.6.s.å. Debatten var utløst av offentliggjøringen av Karl Meyers "Det fascistiske opprop" i samme avis 3.6.1927.
- 29) "Vår statsforfatning i støpeekjeen?" Intervju i Vestopland 5.1.1929. Gjelsviks reformforslag innebar også indirekte valg til odelstinget. "Og det vilde passe, om odelstinget fikk dobbelt så mange representanter som lagtinget. På den måte blev der 163 representanter i nasjonalforsamlingen.
- Vilde ikke en økning av antallet vekke kritikk?
- Å jo, det vilde det vel."
- 30) Borchgrevink til Quisling våren 1933 (udatert). Privatarkiv Quisling 3.
- 31) Ida Blom, "Bønder og blokkforhandlinger 1933-37", Historisk tidskrift 1972 391-408. Jfr. foredrag av Gabriel Moseid ved Bondepartiets hovedstyremøte høsten 1935, gjengitt i B.A. Nissen, Ideene bak partiene, Oslo 1938 s.133 f.
- 32) "Veien ut av kaos". Manuskript 1934. Privatarkiv Quisling 10, s. 5.
- 33) Ths. Chr. Wyller, Hvordning og motstand, Oslo 1958 s.214f, viser hvordan Quislings tanker om Rikstinget var på glid gjennom 1930-årene fra en mer beskjeden til en overordnet stilling vis å vis stortinget.
- 34) Tidens Tegn 13.6.1927, "Se sandheten i øinene!"
- 35) J.T. Holst, Industrikapitalens demokratisering, Oslo 1928, s.3 f.
- 36) "Redegjørelse for Nordisk folkereisnings retningslinjer", sit.e. Quislings har sagt I s.15
- 37) J.T. Holst, Erindringer og refleksjoner, Oslo 1941 s. 215
- 38) Berliner Börsen-Zeitung 22.10.1940 iflg. Nogens s. 50 f.
- 39) Hartmann, op.cit., kap. "Onsdagsmøtet". Hartmanns framstilling dekker neppe hele "onsdagskretsens" møteaktivitet høsten 1932. Iflg. Hjorts PM 1.10.1932 (se note 34) framgår at møter om statskuppet også ble holdt i september måned.
- 40) "FH angående de politiske fremgangslinjer i den nærmeste fremtid," datert 1.10.1932. ~~Man~~ Gjennomslag i Privatarkiv Prytz 3.
- 41) som note 17.
- 42) Hartmann behandler ikke oppropet; hans framstilling springer fra april direkte over til september 1932. Norlands framstilling, op.cit.s.184 ff., er for ensidig basert på Hedrolandslagets materiale til at den dekker omfanget av bevegelsen fullt ut. Framstillingen i det følgende bygger på dokumenter funnet i Privatarkiv Prytz 4.

- 43) "Professor Gjelsviks utkast 29.4 1932", sst.
- 44) Norland op.cit.s.185, som også gir den beste framstilling av høyregruppens dilemma overfor Quisling og hans truende partidannelse.
- 45) Rådet til "ansen kom fra Worm-Muller, iflg. R. Udberg, Fridtjof Nansen - Europeeren, Oslo 1961 s. 272 f., som ~~også forteller~~ også forteller at "Nansen var ikke glad ~~over~~ det rådet". Overfor Lehmkuhl stilte Nansen derimot "meget bestemte betingelser" om regjeringsforsøkets parlamentariske basis. Norland op.cit.s.57, på basis av Lehmkuhls dagbøker.
- 46) Rusland og freden s. IX
- 47) Russland og vi s. 9
- 48) Rusland og freden s. 147, 148. Quisling til "ansen 15.7.1926, Nansens brev, UB, Ms.fol.1988 A₆C.
- 49) Quisling til Nansen 12.8.1926, ibid.Ms.fol. 1988 A₅A.
- 50) Quisling til Nansen 26.6.1927 sst.
- 51) Norland s. 112 f. Greve, Fridtjof Nansen 1905-1930, Oslo 1974 s. 247 om turneen i 1929. En av talene er gjengitt i Nansens røst II, Oslo 1942, s.697-711.
- 52) Lehmkuhls dagbok 2.9.1928, sit.e.Norland s. 115
- 53) Borchgrevink til Quisling 2.1.1931, Privatarkiv Quisling 1, "Fedrelandslaget".
- 54) Ths.Chr.Wyller, Christian Michelsen, Oslo 1975 s. 175 f.
- 55) Ref.møte Centralkomiteen 10.6.1931, Privatarkiv Quisling 1, "1932". Jfr. brev fra Quisling til Hjprt 25.8.1931, UB Ms.4° 2911:X.
- 56) J.Lehmkuhl, Rationel arbeidsledelse, Bergen 1920.
- 57) note 17.
- 58) Wyller, Christian Michelsen s. 180 ff. Jfr. J.Nørbovik, Antiparlamentariske straumdrag i Norge 1905-14, Oslo 1969 s. 67 f. og 100-120.
- 59) Quisling, som var en ivrig samler av egne oppmuntringer, fikk meget få takkebrev ~~for~~ for kuppet den 9.april, og ingen som knytter vesentlige politiske tråder bakover. ~~Quislings~~ Quislings papirer, Domsarkivet.
- 60) Aksjonen mot Quisling er kjent fra Undersøkelseskommissjonens arbeid, og fra framstillingen i Loock op.cit.s. ... Men aksjonens program har hittil vakt liten oppmerksomhet. Den framstilles her på basis av dok 32. landssvikdom 4152 Victor Mogens, Riksarkivet, samt etterlatte papirer fra Chr.Borchgrevink (i privat eie). Jfr. Mogens, Quisling, tyskerne og vi andre s. 85 ff., hvor deler av Mogens' dagbok fra begivenhetene gjengis.

- 61) Chr. Borchgrevinks papirer, i privat eie.
- 62) Mogens, Tyskerne..s.103-117.
- 63) Throne Holst til Johan Hjort 29.9.1945. UB Oslo Ms 4°
2911:XIX A. - Throne Holsts dagbok: Erindringer og
refleksjoner s. 206.